

УДК 303.422Ісаєвич(477)

Ф.І. Стеблій

к. і. н., ст. н. с. відділу нової історії України

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ЯРОСЛАВ ІСАЄВИЧ – ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО КНИГОВИДАННЯ

Простежено науковий доробок видатного українського культуролога академіка Я. Ісаєвича в царині дослідження історії українського книговидання, засвідчений його монографічними працями і численними статтями про книжкову продукцію друкарень середньовічних братств України, джерела до історії української культури XVI–XVIII ст., розвиток друкарства в Україні впродовж XVI–XX ст., вагомий книгознавчий внесок у створення фундаментальної п'ятитомної «Історії української культури».

Ключові слова: друкарство, друкарні України, стародруки, книгарство, книгозбірні.

The academic work of a prominent Ukrainian scholar of culture, academician Yaroslav Isayevych in the field of history of Ukrainian book-publishing, including his several monographs and numerous articles on medieval confraternities in Ukraine, sources to the history of Ukrainian culture in the 16th-18th centuries, development of book printing in Ukraine in the 16th-18th centuries, and also his significant contribution to the creation of fundamental «History of Ukrainian culture» in five volumes is analyzed in the article.

Key words: book-publishing, printing houses of Ukraine, old prints, libraries.

Наукова біографія Ярослава Ісаєвича пов'язана з Інститутом українознавства ім. І. Крип'якевича, якому він присвятив понад 50 років свого творчого життя. В атмосфері Інституту під крилом академіка АН України Івана Крип'якевича формувалися наукові зацікавлення дослідника, кристалізувався головний напрям його студій, а в парі з цим зростав і статус та авторитет науковця. Спочатку він працював на посаді молодшого наукового, з 1965 р. – на посаді старшого наукового співробітника, а у 1984 р. очолив новостворений відділ історико-культурних пам'яток. Кандидатську дисертацію на тему «Місто Дрогобич у XVI–XVIII ст.» захистив у Львівському університеті (1961 р.), докторську на тему «Історія друкарства на Україні та його роль у міжслов'янських культурних зв'язках (XVI – перша половина XVII ст.)» – у Московському університеті (1978 р.).

Дисертаційна робота з історії Дрогобича започаткувала спеціалізацію дослідника в царині середньовічної історії міст України, Білорусі, Речі Посполитої, зокрема й історії Львова. У минулому Львова автора насамперед зацікавила історія Успенського братства включно з його видавничою діяльністю. Однак, підготовану до видання монографію про Львівське братство як начебто надто вузьку і локальну тему включити до видавничих планів видавництва «Наукова думка» виявилось неможливо. Вихід було знайдено (на пропозицію заступника директора академічного Інституту історії й голови Редакційно-видавничої ради АН І. Гуржія) за рахунок розширення територіальних рамок дослідження.

Врахувавши висловлені побажання, автор розширив розділ про видавничу діяльність братств, у якому подав відомості про видання І. Федоровим у Львові «Апостола» і букваря (1574), набуття його друкарні після смерті Львівським успенським братством і видання збірки поезій «Просфонима» та наукової праці «Адельфотес», граматик, букварів, літургійних книг, праці префекта Київської академії Мануїла Козачинського «Філософія Арістотелева» (1745), книги «Іфіка ієрополітика» (збірки емблематичних малюнків з віршами до них) (1712, передрук 1760), розповсюдження братських видань по всій Україні та поза її межами (у Ро-

сії, Молдові, Волощині, Трансільванії, у південних слов'ян), окремих примірників навіть у країнах Середньої і Західної Європи, а, крім того, подав відомості про діяльність братських друкарень у Луцьку, Крем'янці, а також у Києві (зокрема Тимофія Вербицького та Спиридо-на Соболя) при ймовірній підтримці членів Київського братства.

Доповнена матеріалами про братства в інших містах України монографія вийшла друком 1966 р. і відразу закріпила за автором репутацію найкращого знавця історії братств. А сам автор через студіювання видавничої діяльності братств зацікавився дослідженнями історії книгодрукування в Україні і незабаром став визнаним фахівцем і на цій ниві. Свідченням цього стали монографії «Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні» (1975, друге видання 1983), «Преємники первопечатника» (1981), «Літературна спадщина Івана Федорова» (1989), десятки розділів і статей у колективних монографіях і збірниках та складені самостійно або у співавторстві каталоги стародруків «Львівські видання XVI–XVIII ст.» (1970), «Каталог кириличних стародруків Львівської національної бібліотеки ім. В. Стефаніка. Видання І. Федорова» (1993, спільно з В. Фрис), «Пам'ятки книжкового мистецтва» (1574–1800, у трьох книгах разом з Я.Запаском) (1981, 1984), бібліографічний покажчик «Юрій Дрогобич» (1983). Його заслугою стало також видання у власному перекладі з німецької на російську нарису Інґрід Кестнер про Йоганна Гутенберга (1987).

Крім монографій про культурну діяльність братств та «Джерела з історії української культури доби феодалізму. XVI–XVIII ст.» (1972), де виділено розділ «Джерела до історії видання і розповсюдження книг», учений до 1990 р. опублікував з цієї тематики в журналах і збірниках понад 20 статей, а також чимало розділів про історію культури, в т.ч. книгодрукування, в колективних синтетичних працях (напр., «Торжество історичної справедливості», 1968; «Історичні передумови возз'єднання українських земель», 1989; багатотомна «Історія України», 1979, 1982 та ін.). Значний резонанс у науковому світі одержали джерельні публікації дослідника про визначного середньовічного вченого-астролога Юрія Котермака з Дрогобича – професора Болонського і Краківського університетів, автора першої друкованої книжки, написаної нашим співвітчизником, під назвою «Прогностична оцінка поточного 1483 року», виданої у 1488 р. в Римі.

Ґрунтовні й науково-об'єктивні дослідження Я.Ісаєвича з історії братств і друкарства в Україні, створені, як правило, на підставі нововідкритих або маловивчених джерел та критичного переосмислення наявної історіографічної спадщини, засвідчили високу ерудицію вченого. Їх зацікавлено зустріла наукова громадськість як в Україні, так і за кордоном. Схвальними рецензіями на його публікації відгукнулися відомі українські вчені І. Бутич, О. Дзюба, П. Жолтовський, Я. Запаско, М. Ковальський, М. Котляр, Ф. Максименко, Л. Махновець, Ю.Мицик, Ф.Шевченко та ін., іноземні дослідники Ю. Бардах, М. Лесів, В. Мокрий, В. Урбан (Польща), Ю. Лабинцев, А. Мильников, Є. Немировський (Росія), Н. Улащик (Білорусь), Б. Атанасов (Болгарія), Е. Ойтозі (Угорщина), Ф. Сисин (США), а директор бібліотеки Українського наукового інституту Гарвардського університету Е.Касинець на сторінках бібліографічно-рецензійного бюлетня цього інституту виступив із спеціальною статтею «Ярослав Ісаєвич як історик української книги».

Окремі публікації автора, переважно у вигляді передруків без відома автора почали потрапляти на сторінки закордонних видань, зокрема: «Українського календаря» (Варшава, 1965), «Українського життя» (Торонто, 1963), «Vjesnika» (Загреб, 1969), «Библиотекара». (Белград, 1976), «Календаря-альманаху Українського Народного Союзу» (Нью-Йорк, 1967), «Української книги» (Філадельфія, 1978), «Marginalien» (Німеччина, 1982).

Високий професіоналізм вченого став передумовою неодноразового виконання ним відповідальних редакторських функцій. Зокрема, він – фактичний редактор збірника документів «Іван Федоров та його послідовники на Україні» (1975). Плідно працював він як науковий редактор енциклопедичного довідника «Франциск Скорина і його час» (1988) й збірника документів «Франциск Скорина» (1988).

Наслідками власних досліджень учений охоче ділився на наукових форумах: республіканських, всесоюзних і міжнародних, у тому числі на шести конференціях з книгознавства та шести Федорівських читаннях.

Визнанням наукових заслуг історика стало обрання його членом бюро Комісії з комплексних проблем книгознавства Наукової ради з історії світової культури АН СРСР, членом Комісії з проблем Відродження цієї ж ради, членом Міжнародної редакційної колегії Зведеного каталогу і опису стародрукованих видань кирилических і глаголических шрифтів, членом Міжвідомчої наукової ради з історії книги (Київ) та членом багатьох інших вчених рад.

Та неодноразові запрошення, надіслані Я. Ісаєвичу від Гарвардського університету (США) у 1974 та наступних роках, до викладання історії України «залізна завіса» прийняти перешкодила. Ситуація дещо змінилася за часів Горбачовської перебудови. У 1988 р. вчений був запрошений до участі в конференції з нагоди тисячоліття Хрещення Київської Русі, організованій у Вашингтоні Бібліотекою Конгресу США, і для читання курсів з історії України та історії культури в Гарвардському університеті. Тоді ж на запрошення директора Українського інституту цього ж університету Омеляна Прицака та віце-директора Ігоря Шевченка Я. Ісаєвич долучився до реалізації наукового проекту Інституту – підготовку окремих томів «Гарвардської бібліотеки давнього українського письменства».

Великий досвід дослідницької праці, значний науковий доробок та здобутий високий авторитет і плідні творчі контакти в науковому світі відкрили перед Я.Ісаєвичем широкі можливості для реалізації його творчого потенціалу. Це відповідно оцінив науковий колектив Інституту суспільних наук, обравши вченого на перших в історії установи виборах керівника у 1989 р. директором Інституту і започаткувавши, таким чином, нову епоху в його житті і творчості.

Вступ Я. Ісаєвича на посаду директора Інституту у 1991 р. фактично збігся в часі з крахом тоталітарного режиму та проголошенням державної незалежності України. Процес відчутного оновлення Інституту під керівництвом новообраного директора засвідчив наявність в особі Я.Ісаєвича не тільки видатного вченого, але й умілого організатора наукового життя. Це стало підставою для обрання його членом-кореспондентом (1990), а згодом академіком НАН України (1992) та надання вченого звання професора (1996). Від 1993 до 1998 р. він був керівником (академіком-секретарем) Відділення історії, філософії і права НАН України. Від 1992 р. став директором Інституту Центрально-Східної Європи у Львові як громадського об'єднання вчених й членом ради директорів Федерації Інститутів Центрально-Східної Європи.

Від 1989 р. протягом багатьох років був заступником голови відродженого Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Ухвалою Президії НАН України у 1993 р. його було затверджено співголовою польсько-української комісії при Польській академії наук та Національній академії наук України. Від 1991 р. Я. Ісаєвич був президентом Українсько-американського фонду «Сейбр-Світло», який доставив в Україну понад мільйон книг із-за кордону.

Попри велику науково-організаційну працю вчений виявляв гідну подиву активність на полі наукової творчості, а його дослідження увійшли цінним набуток у науковий доробок Інституту й української історичної науки загалом. Коло його наукових зацікавлень у нових умовах значно розширилося, а традиційна культурологічна тематика збагатилася новими аспектами.

Низка статей і нарисів книгознавчої проблематики, опублікованих автором переважно в останній період його життя, увійшла до його збірного видання «Україна давня і нова» (1996), матеріали якого на рівні сучасного знання і нового бачення висвітлюють малодосліджені аспекти української історії, зокрема внесок українців до скарбниці світової культури, в т.ч. налагодженням книговидання у XVI–XVII ст., роль культурних надбань у формуванні національної свідомості українців і в консолідації української нації та держави, а також у налагодженні її міжнародної співпраці.

Підсумком багаторічного дослідження Я.Ісаєвичем історії книги у контексті розвитку української культури стала створена на рівні сучасної методології його фундаментальна праця «Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми» (2002). У ній на великому джерельному, зокрема архівному, матеріалі, простежено історію рукописної книги (діяльність монастирських і княжих книгописних майстерень, шкіл, колегіумів і академій, гуртків науковців, письменників, митців) і ґрунтовно проаналізовано друковану продукцію (понад 4200 назв) усіх (понад 30) давніх друкарень України, її тематику, мовні особливості, що дало змогу авторові засвідчити значні досягнення давньої української науки, мистецтва. Обґрунтовано важливу роль книговидання у Національному відродженні XIX–XX ст. Розкрито взаємодію традицій і новаторства у книговиданні, місце рукописної і друкованої книги в культурному житті суспільства загалом. У дослідженні автора книга виступає, отже, як результат культурного розвитку української нації, його репрезентант і могутній чинник її подальшого духовного поступу.

Крім публікації своїх досліджень окремими виданнями, Я. Ісаєвич виступив співавтором низки престижних синтетичних праць. У третьому томі 8-томного видання «Истории Европы» (Москва, 1993) опублікував розділ «Культура України, Білорусі і народів Прибалтики кінця XV – першої половини XVII ст.» з висвітленням питань книгодрукування. Як відповідальний редактор, чільний автор та керівник авторського колективу, сформованого на базі очолюваного ним відділу історії середніх віків Інституту українознавства, виступив у виконаному на високому рівні сучасної методології другому томі п'ятитомної «Історії української культури» (2001). У цьому виданні його перу належать тексти про першу друковану книжку українського автора – трактат Юрія Дрогобича (1488), початки кириличного друкарства – друкарню Швайпольта Фіоля (1491), про Франциска Скорину та його послідовників, львівську друкарню Івана Федорова (1573–1574), видавничу діяльність князя Острозького, друкарні Львівського братства та Києво-Печерської Лаври, латинсько-польське книговидання, друкарство другої чверті XVII ст., успіхи і проблеми тогочасного книговидання в Україні.

У третьому томі «Історії української культури» (2003), присвяченому другій половині XVII – XVIII ст., у розділі «Книгодрукування і книгорозповсюдження» Я. Ісаєвич опублікував структурні підрозділи «Видавничі осередки і друкарні» і «Репертуар видань та їх оформлення». У першому розглянув Києво-Печерську Лавру як головний видавничий осередок того часу, Новгород-Сіверську друкарню, відновлення друкарства в Чернігові, початок репресій проти київських і чернігівських видань і посилення контролю над ними, діяльність українських видавців у Львові (Ставропігійського братства і М. Сльозки), монастирських друкарень в Уневі і Почаєві, функціонування польських, російських, німецьких та єврейських друкарень. Предметом розгляду другого підрозділу стали друковані Біблія і літературні твори, освіта, філологія, природничі знання, коментарі, довідники, преса.

У книзі «Львів: історичні нариси» (1996) Я. Ісаєвич умістив статтю «Львівське успенське братство, його школа і друкарня», в якій головною заслугою братського видавництва XVII–XVIII ст. визначив передруки традиційних літургічних текстів і випуск великими тиражами букварів, а крім того, видання «Просфоними» – збірки українських і грецьких віршів та «Перестороги» – полемічного трактату в обороні православ'я (1605–1606).

У першому томі тритомної «Історії Львова» (2006) у розділі «Львів – колыска друкарства на українських землях» дослідник подав відомості про видання Іваном Федоровим у Львові «Апостола» та першого у Східній Європі друкованого підручника – «Букваря» (1574), про публікацію друкарнею Львівського братства знаменитої греко-церковнослов'янської граматики «Адельфотес» і збірника «Просфонима», а також про перші латино-польські та вірменську друкарні першої половини XVII ст. До речі, тритомник «Історії Львова» під редакцією Я. Ісаєвича був перевиданий однотомним подарунковим виданням у Харкові у 2012 р.

Варто згадати, що Я. Ісаєвич є автором багатьох десятків енциклопедичних статей про українські (також польські, єврейські) друкарні, друкарів, видавництва, друковані видання,

опублікованих в «Довіднику з історії України» (3 видання), багатьох томах «Енциклопедії історії України», «Енциклопедії сучасної України», «Української літературної енциклопедії», «Енциклопедії Львова» (уже вийшло 4 томи), «Польському біографічному словнику», енциклопедичному довіднику «Книговедение».

Подвижницька праця над дослідженням і популяризацією історії українського книговидання закріпила за Я. Ісаєвичем ім'я одного з найвизначніших діячів української науки й будівничих міжнаціональних культурних мостів та здобула загальне громадське визнання. За свою працю історик українського книговидання Я. Ісаєвич удостоївся численних державних нагород, почесних звань як в Україні, так і за кордоном (у Польщі, Білорусі, США).

Напередодні проголошення незалежності України Я. Ісаєвич у «Записках НТШ» опублікував статтю, присвячену пам'яті Т. Шевченка, в якій обережно згадав про трактування окремими авторами (не радянськими, звичайно) незалежницької позиції Кобзаря, але, перестраховуючись від можливих звинувачень з боку офіційних кіл, покликався на дещо обережніший висновок відомого зарубіжного автора Григорія Грабовича. Сьогодні, можливо, він би не мав такої потреби.

В Інституті, яким упродовж багатьох років керував академік Я. Ісаєвич, на вшанування його пам'яті щороку проводяться наукові форуми, а відповідні матеріали готуються до друку і незабаром побачать світ.

ЛІТЕРАТУРА

Machnik Jan. Jaroslaw D. Isajewycz (Isajewicz) (7.III/1936 – 24.VI.2010) // Rocznik Polskiej Akademii Umijętności. Rok 2009/2010. Kraków, 2010. – S. 396–413.

Біографічна довідка про Я. Ісаєвича // Хто є хто в Україні. – К., 1999. – С. 105.

Даниленко В. М. Ісаєвич Ярослав Дмитрович // Енциклопедія історії України. – Т. 3. – К., 2005. – С. 536–537.

Дашкевич Я. Ісаєвич Ярослав Дмитрович // Українська літературна енциклопедія. – К., 1990. – Т. 2. – С. 337.

Зайцев Ю. Листок лавра у вінок пам'яті Ярослава Ісаєвича // Я на сповіді сказав би. Інтерв'ю Юрія Зайцева з Ярославом Ісаєвичем. Документи. – Львів, 2011. – С. 3–10.

Ільницький М. Історик як покликання // Ярослав Ісаєвич. Бібліографія. 1999–2005. – Львів, 2006. – С. 3–8.

Ільницький М. Ярослав Ісаєвич: історик на тлі доби // Просфонима. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича. – Львів, 1998. – С. 9–15.

Ільницький М. Ярослав Ісаєвич: історик на тлі доби // Ярослав Ісаєвич. Бібліографічний покажчик. – Львів, 1999. – С. 3–10.

Ільницький М. Ярославу Ісаєвичу – шістдесят // Дзвін. – 1996. – № 5. – С. 156–158.

Ісаєвич Ярослав Дмитрович // Хто є хто в українських суспільних науках. – К., 1998. – С. 141.

Козирева Т. Україна попрощалася з Ярославом Ісаєвичем // День. – 30 червня 2010 р.

Онищенко О., Дубровіна Л. Академік Ярослав Дмитрович Ісаєвич – український історик, культуролог, енциклопедист // Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. – Львів, 2006–2007. – С. 7–13.

Литвин М. Пам'яті академіка НАН України Ярослава Дмитровича Ісаєвича // Бюлетень Західного наукового центру НАН України та Міністерства освіти і науки України. – Львів, 2010. – С. 223–226.

Литвин М. Р. Ісаєвич Ярослав Дмитрович. In memoriam // УІЖ. – 2010. – № 5. – С. 234–237.

Литвин М. Р. Ісаєвич Ярослав Дмитрович // ЕСУ. – Т. 11. – К., 2011. – С. 527.

Литвин М. Видатний історик, організатор науки, патріот: академік НАН України Ярослав

Дмитрович Ісаєвич (1936–2010) // Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України в 2010 р.: інформаційний бюлетень. – Львів, 2011. – С. 165–170.

Любомир Винар. Пам'яті академіка Ярослава Ісаєвича // Український історик. – Т. XLVII – XLVIII. – 2010–2011. – С. 396–413 (Додатки: I Листи; II Роздуми).

Середа О. Пам'яті Ярослава Ісаєвича // Критика. – 2010. – Ч. 7–8. – С. 46.

Стеблій Ф. Ісаєвич Ярослав Дмитрович // Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України. Наукова діяльність. Структура. Працівники. – Львів, 2001. – С. 211–212.

Стеблій Ф. Ярослав Ісаєвич – чільний репрезентант історичного українознавства (3 нагоди 70-річчя уродин) // Український історик. – Т. XLIII. – 2006. – С. 153–168.

Пришляк В. Академік. Україна втратила ще одного історика першої величини. 24 червня 2010 року відійшов у вічність Ярослав Ісаєвич // Український тиждень. – 2–8 липня 2010 р. – С. 52–54.

Стеблій Ф. Незабутній літописець України. Пам'яті академіка Ярослава Ісаєвича // День. – 2010. – 30–31 липня.

Стеблій Ф. Літописець України. Пам'яті академіка Ярослава Ісаєвича // Пульс Ставропігії. – 2010. – 18 серпня.

Яковенко Н. Долаючи «підлі часи». Життя та спадщина Ярослава Ісаєвича вкотре довели, що історик таки може зберегти честь і гідність, коли служить не владі», а науці // Український тиждень. – 2–8 липня 2010 р. – С. 55.

Ясіновський Ю.П. Академік Ярослав Ісаєвич (7.03.1936 – 24.06.2010). Сторінка спогадів // Наукові записки Українського католицького університету. Серія: історія. – Вип. 1. – Львів, 2010. – Ч. 2. – С. 355–356.